२० ७५१

नं० १११६-घ

अश्वचिकित्सा (आयुर्वैदिकपशुचिकित्सा)

(१४) चतुर्दशोऽध्यायपर्य्यन्तम्

नं० ११२७-घ

पत्राणि २० (विंशतिः) (संपूर्णा)

कर्त्ता नकुलः

नं० ११९६ क
अथर्वशिरसि
२०५

१४-अथर्वशिरसि

ॐ श्रीगणेशाय नमः ॥ ॥ राजयति पांडवनाथो धर्मनिधानो युधिष्ठिरो नृपतिः भी
माऽर्जुनसहदेवाः स्तदनुचरये वाजितन्त्वज्ञाः ॥ २ ॥ दृष्ट्वा तमप्यकनकुलं शालिहोत्रमाह्वान
वि० १ शालिहोत्रीये वृत्ते शालार्थमन्यत् शालिहोत्रं वासमाहत ॥ ३ ॥ स यदा वाजिनः
पूर्वं संजाता व्योमचारिणः गंधर्वैश्चोय थाकामंगङ्केति व्योमसंतते ॥ ३ ॥ हन्तान
दृष्ट्वा वेगयवसंयन्नान् ॥ बलात्कारान्वाहनो चिनान् शक्रः प्रोवाच पार्श्वस्थं शालि
होत्रं मुनीश्वरं ॥ ४ ॥ नास्याश्वेच मनः किंचिन्न यान्ति भुवनत्रये न स्मान्कुरुष्वा
वाहा यज्जायेते चोत्तमाः स्याः ॥ ५ ॥ ये च मे युद्धकाले च ॥ प्रवाहेनितरां येसदा ॥ स्वपत्वा
दानवेंद्रस्य ॥ नित्यं च बलगर्विताः ॥ ६ ॥ इषीकाले समस्तज्यपहात्केदेवविधानतः
वाजिनां शक्रवाक्येन ॥ शालिहोत्रो मुनीश्वरः ॥ ७ ॥ छित्त्वपक्षान्यतेन सर्वे गतास्तान्
क्षिमाववन् दीनकः खसमोयेनाहृपिरेणसमुल्लनाः ॥ ८ ॥ भगवन् किंनिमित्ते

२

नपत्नंकेद: कृतोत्वया॥ अपराधविहीनानां नचाद्रिं सेतिपेडिताः॥ तस्मादा
त्मभवेनु ग्राह्यः। सर्वेषामिदुवाजिनो यथास्थानसर्वदामोक्षं नहिंसामुनि
सत्तम:॥११॥ अद्याहोकृपयाविह्वलानुवाचसदुःखितान इंद्रादेशात्कालेनसर्वे
भवतांपत्नंकेद्रनो॥१२॥ तस्मात्तु: प्रकरिष्यामि भविष्यतियथास्तवे ग्राहिरखा
यथादेह गौरवंचजगद्भये॥१२ त्वय: शाक्रादिदेवानां॥ वोरुनत्वंकरिष्यथा: न
थाह्मिपतीनांचगोवंवेणसमन्वितं॥१३॥ योराजाभूवतांपुष्टि दानपानादिभि:
सदा॥ करिष्यतिनसंदेहो भविष्यतिसदुज्जय॥१४॥ नपत्नयतिनालक्ष्मी: कदाचि
ज्ञयलक्षणो॥ अपिसर्वगुणैर्हीनो वहुमात्रभिरावन॥१५॥ तथापवविधासाम:
परमेचचिकित्सितं॥ नसोर्थेवोभनामशार्थे नरात्तोविरूतेनयथा॥१६॥ तस्माग
कृतिमल्लोकं॥ यानालेचनयथापरे॥ स्वर्मोचान्यममाद्येनयथाशांतियरामवेन॥१७॥

एवंविलक्ष्य तान्सर्वानश्वशालिहोत्रीनरंगमान॥ नत्वश्विकित्सितेनेनो धीशालि
होत्रीशुभाविते॥ इति नकुलकृतेश्वचिकित्सिते स्वयदकैदः प्रथमोऽध्यायः॥१॥
उत्तमाधममध्यमा नीचा नीचतरो चान्त्यपायये॥ चतुर्थी वाजिनो भूमौ जायन्ते देश
भेदश्रयात॥१॥ वाजिकाम्बुवसाणशु तुषाराद्रौत्तमाः स्मृताः गान्धिगाणाः स
कैकाणा पर्वताराश्च मध्यमा गह्वरस्थानुराणाश्च सिंधुवाराः कनीयसाः अन्य
देशोद्भवा येच॥ नीचनीचान्त्यपायये वाजिनो जलजाः केचिद्द्विजानान्त्यपा(
ये उत्तमीवरमध्यमवाचान्ये कुलूकाश्च मृगालया॥४॥ जलोद्भवाद्विजादेयाः त
त्रियावह्निसंभवाः प्रभेजनो भवेद्वैश्यः मृगोलूकाश्च शूद्रजाः॥५॥ प्रस्थगेयो
भवेद्विप्रः क्षत्रियोगविभेदकः॥ हूतगयोभवेद्वैश्यो मीनाभोदीचनपंकः॥६॥
विवेकीसेन्द्रणविप्रलेजसीदान्नियावली उहमावत्त्ययावैश्यः स्वरोनिः

सन्मकानरः ।७। विप्रोहत्वावाहनेसर्वे वस्त्रियोऽम्बुपुनेसलघावैश्यपूत्सयनयस्त्रस्स
मधाचैकासखावहे ।८। वैचिदिकेतिम्बनाना सर्वेम्बावाहनोवितः तदर्थेम
नलेनम्मा कुलिहोत्रेणानेमिने ।९। ब्रामणः तमवन्नेषु जलेवेवाजिनः स
दा ग्रागोदयषुकान्येषु यदिकुदान्मनः स्त्रियं ।१०। तदास्वप्रमवेत्पानेघाजिनोयव
भूतलेजाग्रंनिसंकोप्राप्ते कर्कुटस्यचमनणे ।११। प्रवुद्धाः कण्यंतस्तुशुभेवा
यदिवाशुभे स्वामिनोजयनेस्त्रिहृत्वद्विजेयेविचक्षणे ।१२। यमंवयोहृयोवा
च मईवक्रेकरोतिच स्वभाग्रेणलिखेद्भूमि संशोनिचरणेजयं ।१३। निष्कार
णानिशीघ्रेयेरुषाविधूकुर्वते ।यत्र चकेयमनशोनिसंनेयोदयपंडितेः ।१४। यः
करोनिशाकल्मत्र प्रतीषवाश्रमोचने संशोनिपरमंमोलरणेनस्यपराजयं
१५ पुलिकाकिनपुक्लोयो जायतेस्वपनेहृयः संशंसनिपुवेतत्रस्त्रियस्यापिपु

चि- ३

याणकं ॥१७॥ स्फुलिंगाय स्यादृश्यंते पुच्छतोऽश्ववाजिनः निर्दोके नित्रजेनोनाशो
नेवदेति निशाणामे ॥१८॥ अश्वशाले समासाद्य अश्वयोनि मधुमहाकाः यदाजाले
नविधूनितनदाश्वच्छेति तु नक्षन न्यग्रभाः ॥१९॥ तस्मात्सर्वप्रयत्नेन वाजिशालेचरद्दाये
त अपायानां च सर्वेषां पदिके दूतिमात्मनः ॥२०॥ शालाणि वाचये क्वास्ते नित्य
वेदविशारदैः तिलहेमसलया कार्यो हृह्वा अश्वउपद्रवे ॥२१॥ मेदुरीनेनेनघाकाः
यों रक्तोव कस्साधिकयिः सर्वोपायविनाशाय वाडिमृत्यविवर्जिते ॥२२॥ सरकं
रक्षये यत्नादविशांतिदयालये यदि केतस्य स्वतो हृद्वितेषां चेवात्मनः स्वया
॥ २३॥ इति नकुलाख्याने अश्वचिकित्सिते जातिलक्षणं नाम द्वितीयोऽध्यायः ॥२॥ ॥
सप्तवर्णा भवंतीह सर्वेषां वाजिनः सदा ॥ तानहं संप्रवक्ष्यामि ज्ञातिभेदेन क
या ॥१॥ श्वेतः कृष्णः स्त्यापीतः शोणः पिंगचवच ॥ नीलकृस्सअश्वसर्वेषां श्वेतः

श्रेष्ठनामामतः ॥४॥ वयाद्धीभूयतेवाजिः सर्वश्वेतः प्रसूयतेतज्ज्ञैदाख्य
नयाप्रोक्तायथाश्रेष्ठाक्रमेणते ॥५॥ श्वेतः प्रालेयसं[illegible]रक्तकुंकुमसंन्नि
भः कृत्वोजेतूयक्लाकारः प्राक्तैसमुदाहृतः ॥६॥ पीताभः श्वेतयादोय
त्वपिश्लोलोचनः चक्रवाकः सविज्ञेयोवाजातोवाजिसत्तमः ॥७॥ मुखेच
दूकसंबीनोजंहस्तकलसमाकृतिः श्वेतपादः सविज्ञेयोमल्लिकाख्येसस्य
त्रिनः ॥८॥ सर्वश्वेतभवेचस्तलयणामोहश्रवणोहृयः सवाजीवाजिमेधा
र्हःसम्राट्तचकीर्तितः ॥९॥ वन्नागोयम्हतिनायादः सर्वश्वेतस्यवाजिनः
भवंतियस्यसन्ताज्योयमहृतः सहृतिः ॥१०॥ भस्मांगेवाजिनयस्मान्नहृदयेण
नवायियः यानिकर्म्माणिवांछन्तसकेतोनिविनाशने ॥११॥ यस्यरोमविने
देषुजायंतेमसृविंदवः प्रसादः सपदितायाज्यः सर्ववाजिन्नयावहः ॥१२॥

चि॰
८

यस्य पादाः सिताः सर्वे तथा वक्त्रं च मध्यतः कल्याणपंचकः प्रोक्तः सदा कल्या
णकृन्मतः ॥ ६ ॥ विमलाः श्वेतकाः सर्वे श्यामला वाजिनः सदा कृष्णा नीलाः स
वर्णेन कुत्सिताः यदि वर्ज्येत ॥ ७ ॥ यस्य कृष्णौ लोकर्णौ हृद्धिं यानि शनैः कृष्णौः
नासायेति नयानीचा स्त्र करोति दूयाल्वडनु ॥ ८ ॥ यस्य पुच्छमेण वर्णेन कि
ये नश्यप्रयानवत् वृद्धिं गच्छति शतसोन कुलेन प्रमापितं ॥ ९ ॥ इति ग्रीव
कुलहृतेस्य चिकित्सितेन वर्णाध्यायस्तृतीयः ॥ ३ ॥ ललाटमस्तके चैव घोणे
कंठे च मस्तके सवाक्ष्यमणिं वंधे च नाभिदेशान्तथैव च ॥ १ ॥ स्कंधे यात्येकग
ले वक्त्रे कुक्षिरेप्र त्रिके तथा आवर्ता द्वादशावर्ता विज्ञेयो वाजियेऽदिने ः२
नासका ग्रे ललाटे च ग्रीवायां हृदये तथा आवर्ताजयते नेषां तेषु न्या
स्तु गोतमाः ॥ ३ ॥ कृ यस्य पेगले चैव कटिदेशान्तथैव च नाभौ कुक्षौ च या

ष्ठेगे मध्यमा सोप्रकीर्त्तिता ॥ ललाटे यस्य ग्रावर्त्ते द्विनी यस्य सलिंगके मल
के च तलीयस्य ॥ वर्णेण दे च ऊनमाः ॥४॥ पृष्ठे दैशेन याावर्त्तोय स्यैकः संप्रजा
यते ॥ सकरोत्य स्वसंस्थाने स्वामिनः पूर्वसंस्थितम् ॥५॥ त्रयो यस्य ललाटस्या
ग्रावर्त्ताग्र्ययोन्नशा नित्यश्रेणीसमन्विता ॥ वाजिवृद्धिकरो मतः ॥६॥ पव मे
वग्रकारेण त्रयो ग्रीवासमाश्रिताः यस्यावर्त्ताः स वाजी सो जायतेन यमंदि
रे ललाटपगलावर्त्तौ च द्वावेकौ संप्रकीर्त्तितौ वदेनोऽभ्ययने कीर्त्ति ॥ तोनि
त्यं च परस्परे ॥७॥ कपालयोस्तथावर्त्तौ विद्यते न वाजिनो यदि ॥ तावश्विना वि
नौ प्रोक्तौ राज्यवृद्धिकरौ मतौ ॥८॥ पक्वो यथा कपोलस्था यद्यवर्त्तः प्रदृश्यते
स विनाशकरो नित्यं गोकेंद्र स्वामिनेश्वानेः ॥९॥ गंडावर्त्तौ भवेद्यस्य वाजिनो
दक्षिणस्य यः करोति समरे सौख्यं स्वामिनः शिवसंज्ञतम् ॥१०॥ पषवामा

वि·
५
5

श्वल्पाः प्रकरोति यन्नत्वयं ॥ इन्द्रनीलनाभौ भौमानली ॥ गुडकालेजयपत्रदौ।
कलीमले यदावर्त्तः स्तनमध्येन यायरः स्वपो यामर्द्धेन यावन्नीलभते प
ञ्चलक्षणं ॥ १४ ॥ करोति विविधानय यानस्वामिन सन्ततं सदैव नाभ्यम
ध्ये यदावर्त्त एकोवा यदि वा त्रयः ॥ ५ ॥ चक्रवर्त्ती स विज्ञेयो वाजीस्थाल
सुजितः षोडश यस्य मस्तावर्त्त एकोवा यदि वा जायते ॥ १६ ॥ चिंतामणि स विज्ञे
यास्त्रिंतना र्थे प्रसूविकः श्वल्पा वाङ्कानावर्त्तस्यावावतो कीर्त्तिवृद्धिदो १० ॥
कृयस्य स्वामिपुत्रस्य नित्यं सुखपरंपरा यस्यावर्त्ती भवेत्पुच्छः कण्ठ्योवा
जिनो यदि ॥ १८ ॥ स नरेनमरत्युमाप्नोति सार्द्धं स्वस्वामिनसह जानुदेशे यदा
वर्त्तो वाजिनः सेप्रहस्यते ॥ १९ ॥ प्रवासे तनतेपूते स्वभर्त्तुः क्लेशसंयुत वाजि
मेढ्रान्तरावर्त्तो वर्जनीयाम हीभुजौ ॥ २ ॥ सदा रोति सदा नाशो परवारेस

५

मङ्गं वे ॥ त्रिवलस्थो यदावर्त्तो ॥ वाजिनस्य प्रदृश्यते ॥ २२ ॥ तदा न शोभनो ऽश्व
का वाजिस्वामिश्रियं हरेत ऋसेषां जलसंशोषि यो मेढ्रावर्त्तः प्रदृश्यते ॥ २३ ॥ मुष्क
केतु स्थितो ऽवोत्रः छत्राको हृदि नो नयेः गन्धे पुंके वलो चैव भवत्यावर्त्तको यदि
॥ २४ ॥ वर्ज्जयेत्तं तुरंगं तु यदि क्रुद्धात्मनो हिते स्यायोपेच पदा वाजी संपुटं तस्य
शोध्वंसि ॥ २५ ॥ यस्य हस्तः सविज्ञेयो वर्त्तनीयस्तु वेगमः हीनदन्तो ऽधिकश्चै
व करालीकृतस्तालुकः ॥ २६ ॥ मुशली च नयात्स्तंभी घण्टे तेस्वामिघातिकाः ए
कोऽडायतनकोशः हीनो ऽङ्गाधिकोऽपि डिकाः ॥ २७ ॥ वर्ज्जनीयाः प्रयत्नेन सर्वे तथा
यकृत्त्वमेघटीच स्वामिने हन्ती गुह्ये यस्य स्यात्स च यं ॥ ॥ २ ॥ शृंगी चैव करालीव
स्वामिनी स्त्रीसेनतिः षट्पादा मांम वेशला कृतस्तालुनि हृश्यते ॥ २८ ॥ घोर
स्वयाद मुखे यस्तु स्त्रावन्तो कुत्सितो ऽश्वभो नवुश्यनि मदावर्त्ते श्वालिहोत्रेण

वि॰
६
6

भाषिते ॥ ९ ॥ नशंसमयेष्व कुर्वीत स्वामिनस्तु सुखदायकः ॥ ३ इति नकुलकृते अश्व
चिकित्सिते आवर्ताध्यायश्चतुर्थः ॥ ४ ॥ अतऊर्ध्वं प्रवक्ष्यामि वाजिनामायुर्लक्ष
णं येन विज्ञानमात्रेण वयोज्ञानं प्रतीयते ॥ १ ॥ अश्वस्य स्वभावकैर्दन्तैः क्षीरदं
तैरलंकृतः षोडशभिस्तुतः सोणशुद्धोदशमासकः ॥ २ ॥ त्रीन्मासान्मनमवेन्न
वैश्रवेडसेषकीर्तितः डौस्पामकैलो यष्पनेस्तु डौ परिपिपथा क्रमे ॥ ३ ॥ चतुर्भि
वीलकैर्दन्तैरश्वस्त्वारं यवित्ति तोन्नियताः पंचमे षष्ठमे नेषु जायेतेन्नष्यकालिका
॥ ४ ॥ षष्ठे संवत्सरे श्रोष्ठे कालिकासंभवेत्तिच नपैवसप्तमेवर्षे चतुर्थे कालिका
भवेत ॥ ५ ॥ स सप्तमे चाष्टमे वर्षे नष्टा नसर्वकालिका । नवमे च तथा सर्वे पीत
त्वे संभवेत्तिच ॥ ६ ॥ यावदेकादशे वर्षे तावत्पीतत्वमागताः । निष्टे तिदशना
न्तेषां वाजिनानां विशोभयः ॥ ७ ॥ ततः श्वेताः प्रजायेते चतुर्दशासमावधि न

६

नः काचयप्रमादेन यावत्संवत्सराश्रियः। ८। ततः सप्तदशाः दृष्टे यावत्व
र्षाणि विंशतिः। मल्लिकेच गतान्तेषां जायते नात्र संशयः ९। ततः शेषवास
वेत्स्यते। यावत्वर्षत्रयं पुनः त्रयः संवत्सरान्यस्थान सर्वेल्लक्कः स्मृतः २०॥
षट्विंशति पुरादत्ताः स्थानाचलनमाप्नुयात् स्वस्थानामेव सर्वेषां दत्ताज्ञा
दशकोर्द्धिना। २१। चतुर्लैस्मति वदने शालिहोत्रमतेयथा। पर्वदेना।
विशेषेण सर्वेषामि द्विवाजिना। २२॥ विज्ञेयादयमः संख्या वाजिपोषणेन
न्यैः षड्भिर्दन्तैः सितागैर्भवति षिशुदुयः सर्यहीनाधिरदुः संदेशोमध्य
मतैः पतितहामुदितैस्त्रिस्थितः पंचवर्षैः संदेशानुक्रमेणगिषपरिग २॥
णानाकालिकापीन शुक्लाकावामाहीकशे वामयवनेवदन्तोदनपांच
वविद्धि। २५। इतिनकुलकृतेदन्तोऽध्यायपंचमः॥ ५॥ दीर्घसदमन्वमस्त्र

वि
७

स्यये भवेन्नितु वेगमा: ॥ नेत्रो ललाटपार्श्वे द्वे स्ययानवा दूनकर्मस्तु स्कंधमत्यत्रते
दीर्घं वक्रग्रीवे विशेषतः चमराल्लोकनेत्रस्य कल्लोकवालसमन्विते २ स्नि
ग्धरोमा स्तु भावमांसलाविपुलाकटि: नालिकेरसमाजानु: भुजामां
सि वृत्तविता ॥ ३ ॥ पादाङ्गुष्ठमांसलाग्यकाक्रा हृत्काकावारबुध्यान्विता: ष्टप्रमाणेन
यावते कर्णौ लघुनरोस्क्रनौ ॥ ४ ॥ पार्श्वे तनरोम्रालो म्नस्नक्षे स्निग्धनालके दे
नास्थास्मि विसाकारा विपुलांगुष्ठद्वयं वितरा ॥ ५ ॥ सप्रविंशाप्रमाणेन सखयानं
प्रसृपते कर्णौ खडङ्गुलो प्रोक्तौ नालकं चतुरंगलं ॥ ६ ॥ चत्वारिंशाङ्गुलमाक्ष
स्कंधेन मन्यप्रकीर्तितं पुष्ठिवंशश्च ततः [illegible] सप्तविंशति धावकटि: ॥ ७ ॥ श्रोत्रे सस्त्वे
नथा स्निग्धे प्रकंदुस्लाडुमापते ॥ लिङ्गोह्लप्रमाणेनु बतदोडौ चतुर्गुलो
८ ॥ मार्गस्थानं चतुर्विंशा हृदयं षोडशालके कटिकदान्तरे प्रोक्ते चत्वारिंश

स्नप्र ३
सप्त

७

न घ्राणेन ॥ ९ ॥ मणिबंधद्वयं चैव बाहुरेषु च तुंगता ॥ अशीत्यंगुलमुद्दीर्घा
दीर्घौ विलक्षमाधिके ॥ १ ॥ द्वात्रिंशल्लक्षणान्याहुः लक्षणानि मुनीश्वरैर्मा
न्यहस्तप्रवितामि ॥ वाजिनाच पृष्ठकं पृष्ठकं ॥ ११ ॥ दीर्घाणि च त्वानि ते पञ्च नमा
नि बन्धा शिर क्षान्यपरस्तम्भकानि अस्यमजोके मिककाटिकाच दीर्घं च नु
पंचनुरगस्य पृष्ठं ॥ १२ ॥ वक्षो नखो नेत्र घ्राणपुटे ललाटे चास्य यस्यनत्रा उन्नतानि वदं
ति ओष्ठौ न जिह्वाग्य यः ॥ तालके च मेधा मरके शुभं दं च यस्या ॥ १३ ॥ लघुस्यवे
ध्या र मणे विकोशौ श्रोत्रानामिस वाणिन पैवपृष्ठं कर्णेन रेकर्णं समन्वितं च ।
पक्षेन ध्याहु स्वर रे च मे ठं ॥ १४ ॥ वक्षोमुखं यः शुभं दं प्रशस्तं कलानरे वोदरमेम
मेच विज्ञानि त्रिलानि सवजानकानि ॥ १५ ॥ इति नकुलकतेस्य चिकित्सिते
लक्षणानामाध्याय सप्तमः ॥ १५ ॥ गुणानामिह मिर्वैषां ॥ गुणवेगमयीयिके

प २

चिं· ८

अस्वनंगाशपतेनज्ञैलवज्ञानविचलतो ।१२। संवाद्दनविधानेन प्रकाशं यान्त्य
शेषतयः ।न स्मात्नसर्वभ्रेन्द्रेन अस्वविज्ञानवाद्दिनः ।१३। अस्वावाद्दितांविनश्यति
विनश्यंत्यतिवाद्दनाः अस्वानांवाद्दनशास्त्र मानुरागंच मोहाएं ।१४। प्रथमा
मध्यमामाध्लेमध्यमास्थूलसूक्ष्माः ऊर्ध्वमाश्चौत्रमाक्ष्यपो वाह्यमाएल्तंग
मा ।१६। देषितेसवलिनेभीतेतथावोन्मर्गगामिने । अथिकेचगतेभासेषड
तेदंडयातने ।१७। देषिनेकुद्दियोरुन्या सचालिकुद्दियोस्तथा ।१८। कपितेवाकु
मध्येच भीते वैवतत्र्योदेव ।१९। श्रीवायांचगतेभ्रंशे त्रासेवाएनलेन घा १
अस्वसेनाडयेन्माज्ञो नानास्थानेषुवद्विचिन्तां ।२०। चलेसर्वविंद्दनयाद्दकणं
मध्येचहृछिनेचलतिकटिदेशो आमनेस्यस्थिरत्वे हृयहृद्दयमनन्तः काल
देशानुयातिसकलनयतियोऽयोवाज्ञिवाहः सलोके ।२१। आमनेष्ठिघलय

८

स्पर्शादश्वाः कर्मीरणाः । लघुप्ररूढदानाच । वाजिनस्तु न यावति ॥ ९ ॥ दुरः
स्थिरोयस्य चलौ च पादौ हृदकौन्यत्र तेन हतमाससनेत्र सवाजिवाहः कथितः
शुधियार्थ्यशेषान संभारकरारूढहयो ॥ १० ॥ इति नकुलकृते अश्वचिकित्सिते
वाहनध्यायसप्तमः ॥ ७ ॥ अथातः संप्रवक्ष्यामि । यानकेन लक्षणपरेयेन ।
विज्ञानमात्रेण ज्ञायते रोगसंभव ॥ १ ॥ रक्तदोषात्सदा वाजी प्राप्नोति विवि
धान रुजान । तस्मात्सर्वप्रयत्नेन रक्तं ज्ञेयो विचक्षणैः ॥ २ ॥ आरवाड समये प्रा
प्रेशिरामोक्षणं कृतमसतथा । तस्मात् संशोधयेद्रक्तं वाजिनो देहसंभवं ॥ ३ ॥ अन
तः श्युद्धशरीरो यथा पिण्डाद्यैः सवलीकृतः । श्रावणे सर्पिरासाद्य । वाजिवत्सह
ढो भवेत ॥ ४ ॥ यदि रक्ताधिको वाजी सर्पिरश्नाति कर्हिचित् तरसा सजायते पि
त्तानि विज्ञानानाशमवाप्नुयात ॥ ५ ॥ रक्ताधिके लयायुर्हैत्हृदोषाश्यमादिशेत

वि॰
५
१

ततः श्लेष्माणमामाशय। विरागाणमवाप्नुयात्॥५॥ रक्तहीनो यदा वाजी हृ
द्रोष्मानितंरंगमः तदावायुपरंश्राय्य मर्योनाशमवाप्नुयात्॥६॥ नेत्रे द
लनं शोके रक्तकोपसमुद्भवे धान्वनामीद्विसर्वेषां विद्धि सेये विचक्ष
णाः॥७॥ रक्तपित्तप्रकोपेन यदा मे पीडितं हृदयः तदा वेडतिमामाशयस्य
घितेसर्वलेवदुः॥८॥ छायायात्तां छुतियत्नेन विशेषेण जलाश्रये॥ मृदु
वां छुतियानीय मरुरेचविशेषतः॥९॥ एवं पित्तेन रक्तेन तज्ज्ञात्वा मे पीड्य
ते हृदये शिरामोदे विधान ज्ये द घानमकटवेगडे॥१०॥ ततः शुद्धिमवाप्नो
ति नीरोगी समपद्यते पित्तशोषण रक्तकोपो यदि वा शुध्यति मेघयति॥११॥ नि
२ पात त्रे नेत्रपांडुरक्ते च मर्याम स्तुमवाप्नुश्लेष्म रक्तप्रकोपेन पीडितं स्यात्त्वगं ग
मः॥१२॥ श्लेष्मयोर्वक्त्रे भवेनित्य कामस्ते च मद्गुर्मर्कटः शारुगरेचनस्तृह्यानि

नोत्साहं कुरुते यस्थि ॥ १५ ॥ न विंदति न चात्मानं न पार्श्वं नैव कुंकुति नात्माग्रे
णान्विये नोयं ॥ वो कुते वीक्षमानयं ॥ १६ ॥ नस्याति श्रोपयित्वानु सकृदयानमु
ख्ममंडेचनम ॥ वाजिनोऽश्मरैनह घनस्यच दाभवेन ॥ १७ ॥ नेत्रानेव कृमि
कारः केशूवैव नपोदये ॥ नदामृत्तुमवाप्नोति ॥ घ्राणमात्रं भवेनेत्रवे ॥ १८ ॥ तन
चेदस्मात्तिष्ठं पांचसैंधवं नस्यमात्रकः वायुरक्तप्रकोपेन पीडितस्तुरंग
मः ॥ १९ ॥ स वाजी वायुसंचारात्तस्यास्तु स्थानश्रोषितो येन गात्रलक्ष्मीनश्र
हुनारदृष्टौ श्रपि ॥ २० ॥ कालेमेघनशाकश्च सतनं दीप्रज्ञापने ॥ नैकत्रर म
तेस्थाने हेषते वा निरर्गले २१ एवं वातो दुर्वेज्ञात्वा रक्तेदेहरूपस्यच शो
पयित्वा हृते दयामरुच्छृत मनल्पकं ॥ २२ ॥ ततः शुद्धिमवाप्नोति परो पुष्टिं
च गच्छति उत्साहं कुरुते मार्गे सर्वदोषविवर्जिता ॥ २३ ॥ वातरक्तप्रदुष्ट(

चि
८
10

स्य लोचनो नेत्रयस्य न यदाश्वि नासिकाब मा कार्स्तेकड़्न यान्वचि २३ न
दालस्य भवेन्नमनु पदिवालानिचामत। यत्र भंके यदृदुगपे मारिकेणनिशाग
मे।२४।मे त्रियानेनवक्रेनयदामैयीयुनेत्रयनदावपप्य मांश्रोनिकामनेव
निरगीले।२५।निद्रालस्माग्निमेदाक्रौंड्याग्निमलिनिवेयन नदावेयपुमा
श्रोति कर्णीयायतनेचैव वक्रेलालाप्रजायते।२६।नत्राधिपिशायचेपद्रके नतः
मे रुनमर्हनि।।याव होव स्यानिनीशालोकर्दयाक्रनामने।२७।कचिदुस्लेक्ष
चिक्षीनेक्षविद्वेषजमंयने प्रदेयंयुक्तिनत्वज्ञेवंजिवारिनिवारयेत्।२८।मया
ख्याकटुकाचैव प्रमत्ताचतथावच ग्राम्यनलक्षणार्दवत्रियात्वेकृपितेदृवे।
२९।शिखवंश्रीयलेचैव वचेतिमेचैव वहृद्धिदक मेदाग्निनेमदाघाणिनाशये
त्सारुमाहृजे।।३०।।मयजमयजालेचमयप्रगुलिकान्विनेशिखवेहो द्रजेद्रा

२०

द्वाद्वचिपिपित्वाधिभागतः ॥३३॥ यस्यै नो सन्निपातायां वा जनस्य प्रदीयते नस्यते
ना शामा प्नोति तमः स्र्ययोदयेतथा भ्रूमध्यस्य पश्यते चौ तस्यातो वे दुर्लजिनः द्व
चिन्त स्रोपिनिर्वाणमाप्नोति त्रिभिर्मासैर्न संशयः ॥३४॥ यस्य नेत्रौ निकारे खाव
कृपास्य प्रजायते विशेषेण कर्बाद्‌ दृश्या विज्ञेये त्र्यमासिके ॥३५॥ जिह्वायां जाय
ते विंदुर्वकस्या यस्य वाजिनः कृष्टस्तजीव ते मासे स वा जीमा त्रसे शयः पित्ता
न्याम्निर्दुयोनि वसहेमेतप्रयक्रांति ॥ त्रिभिर्मासैर्न लाघान्नतु सरक्तस्य विरतमः
॥३७॥ ये च भो नीलवर्णास्य षड्भिः षर्वेल माकृति सप्तभिः पाटलाकाराश्चयका
भासा या ह्रसे ॥३८॥ नवभिस्त्व दृविशा मा दशभिर्धाव कायमाः एकादशोच व
र्क्ता भावन्सरेण हिमद्युति ॥३९॥ यस्य त्वामोम वे दुष्पः शरीरे पुलिकान्विते जि
ह्वा हिमसमा कारा षण्मासेन तस्य जीवितं ४०॥ ग्रीवायां पिंडका यस्य भवन्त्या

चि·

हेतयाथ रे मस्त्रं वा रोतिरक्ताक्षं मासमेकं स जीवति ॥ ८१ ॥ यस्य नीलोत्प्रकाशो
ते नेत्रे वानादिनस्य तु मासत्रयेण कस्तूरण यदि शान्तिः स जीवति ॥ ८२ ॥ स्त्रेष्मा
गतस्य वा रक्ते यदि स्यातां विलोचने दक्षिणे पञ्चतृवाटल्याद्दशमासं स जीवति
॥ ८३ ॥ यस्य नेत्रे दृष्टिहीने स्यातां वानादितस्य तु तस्यायुः सप्तमासं स्यान्मुनिभिः
परिकीर्तितं ॥ ८४ ॥ वक्रवर्णे यदैवास्यां तोयानुसमागमे तस्य सत्यं भवेन्मृ
त्युः सप्तरात्रान्न संशयः ॥ ८५ ॥ यस्यैवं लोचने नीले द्वितीये रक्तसंभवे ष्टा
ते स च विदेयाः पित्राट्टोमासि जीवति ॥ ८६ ॥ यस्यापि नेत्रयत्नस्य कालिका
वक्रवर्णिताः ततः स्याज्जीवते तावद्दिनानि दश पञ्च च ॥ ८७ ॥ एवं रक्तप्रकारे
ण ज्ञात्वा यातेन तु गमाः ततः प्रतिक्रिया कार्या पुत्रायायपरिकीर्तिता ॥ ८८ ॥
॥ इति नकुलकृते अश्वचिकित्सिते यात्रापरीक्षणे ष्टमोऽध्यायः ॥ ८ ॥ ज्ञासन्नुति

सहस्राणि नाडीनां संभवंति च वाजिनां मिहिरे सर्वेषां पार्श्वरंध्रे व्यवस्थि
ते ॥ तस्य निर्मोचना योपद्वारे तिष्ठो वदाम्यहं । ये यो निकुक्षिनरंध्रे सर्व
देहसमुद्भवे ॥ २ ॥ कंठे केवलसि भाले च नासायो च मुखेन पायुरंडयो
रपयाठेषु पार्श्वयो हृदयो रपि ॥ ३ ॥ कालावलं च विज्ञाय वाजिनो भि
षगुत्तमः शिरामोक्षं प्रकुर्वीत स्थानेष्वेतेषु पंडितः ॥ ४ ॥ अश्वे सप्तदशः
प्राकुशिराहस्त्राणि वाजिनां येषु रंध्रे क्रांते सद्यः करोति परमं सुखं ॥ ५ ॥
गुल्फे गले तथा मेढ्रे जंघयो सर्वसंधिषु जिह्वायां वंक्षयरे कोष्ठे शाखयो
हृदयोरपि ६ कर्णमूले मणिबंधे हृदये श्राव वपेहृदयः प्रदेन नगरह
नेयत्र विज्ञेयः सचिकित्सिते ॥ ६ ॥ अथातः संप्रवक्ष्यामि प्रमाण हृदये
सत सर्वमेव तसेषो ध्यचतः स्थानेषु पंडितः ॥ ७ ॥ केदाम्य लसतं साढ़े

मेषोष्यकृयस्यत्तु मानेचमुखेगंडेषु कृतायांमानमर्दकः ॥१९॥ सुनाईनाल
चि देशेषु पृष्ठदेशेचमस्तके॥ गंडयोर्हंडयोश्चैवस्रावयेत्पंचविंशति ॥२०॥ दं
२२ दशोनगंडेप्राकुरस्वस्यत्तुविचक्षणैः स्थानेष्वेतेषुमेषोष्यरक्तमस्त्रत्वबु
12 द्धिमान् ॥२१॥ यावद्वर्णविपर्यस्तैलावदात्राज्यमिष्ठता सृत्याथाक्रमोद
चप्रकरोतिसमंदिधि ॥२२॥ कृयस्यनाघाममेवतिमनमेनन्मनीषिणा ॥ इतिन
कुलकृतेस्वचिकित्सितेशिरामोक्षोनामनवमोध्याय ॥९॥ सेत्राप्रेस्राव
णामासे॥ कृतार्थसर्ववाजिनां नयान्गोमस्त्रसंयुक्तां॥ सतैलंचदरीनवी
॥ २ ॥ नित्यत्रिसप्तकेयावत्पंचमेचप्रमाणतः ततःप्रहिंसमाप्नोतिनीरो
गस्थप्रजायते ॥३॥ नप्राज्ञेवाहयेदश्वान्स्त्रावितान्पिंडकालक यवन यदिछेद्र
यतानस्य वाहनेदशमामके ॥४॥ कृयोदवेसदास्त्रके पाययेजलदागमे १

अभ्यंगं कटुतैलेन निर्वातस्थानवंधनं ॥ ५ ॥ एकान्तरन्तविनोदद्याल्लवणेण च
विचूर्णैः पलार्द्धं च प्रमाणेन मधुनाऽन्वविसृज्य ये ॥ ६ ॥ पित्तदेकेन सिक्ता
गात्रे जस्यात्त्याज्यते हयः सुखदोन्नमवाप्नोति ॥ द्वे वर्षे वाहनवर्जितः ॥ ७ ॥ अश्रभ्रूडी
वरजं वा गात्रशोथो निपातनस्त्रैः पतन् ॥ न चोदके दत्वा प्रयाने न वल्गाद्विनस्य
जायते ॥ ८ ॥ तस्मात्सर्वप्रयत्नेन प्रावृट्काले उपस्थिते अनेन विधिना वाजी
प्रावृट्कालेनुपोषयन् ॥ ९ ॥ ततः शरदि संप्राप्ते वृद्धीरसमन्विते शालिकी
दोदने सुप्रपलाशपरिसृपयेत् ॥ १० ॥ कुर्यद्वा केवलं त्रीन्वा क्षिप्तेन वा प्रभासते न
यात्वदपि यत्किंचिन्मासद्वे सप्रदापयेत् ॥ ११ ॥ पानाय स्नारसेनोयं यावदृतु म १२
१२ नोऽरुवं नीलवर्णमंकुशिनैलग्रासेन संयुतं ॥ १२ ॥ वाहने च प्रयत्नेन सुखल्प
मपि वर्जयेत् ॥ एवं शरदये सम्यक्कृपुष्टिना यदि वाजिनः ॥ १३ ॥ नस्य नष्टाः छिते

वि-
१३
13

सम्यकु निष्ठयेनश्रद्धिष्ठालिनतोहोमेनमासात्रयनिवीर्येष्यायपेहयान।
१४॥ माघयवयमेद्ध्यात्यानीयेचययेक्षयान्नूलेवायद्विवानैलेपानैद्ध्याद्वि
चन्नूणा।१५। वाहृयइशान्तैनित्यसर्वरोगप्रशानयेननः शिशिरमासात्रयद्ध्या
नैलद्विवाजिना।१६। यल्लाप्तकेसमासात्रयमवत्स्यानस्प्रवेत्रये पवेघया
पसपश्चाद्वौत्रिमाक्किन्नानिच।१७॥ घावभावेस्तुचलकाद्ध्याडकृतंवेसदा
तदभावेमस्तूचमास्वनेनैलसश्रुते।१८॥ पवेनानोयष्यामेहृवायुयानोय
च्याशानि। नच्यासर्वोपचाराणशास्त्रः श्रेष्ठः तमायवा।१९॥ स्वल्पनापिहिक्रिते।
ण यच्याघेषत्तच्यायवाः स्वल्पनापिहिक्रितेण। यवानस्यनिनीजले॥२२॥
पवेनात्वाप्रयत्नेनयवाः द्ध्याविचक्षणः सधः हीरप्रयत्नेनशिशिरेसम॥
पस्थिते।२१। स्वन्नास्त्रपिष्णवाहृयासर्वकालेद्रुवाजिनाप्राणदास्तेयवाश्रो

१३

क्षामसर्वं व्याधिविनाशकाः ॥२४॥ यदाश्नाति यवान्वाजी शुष्कानपि नखेवकु-
यानतस्य जायते रोगः कदाचिदपि हा कुरुः ॥२५॥ न शूलं न च र्घ्यामेन शोफ
न च वैस्वते ॥ न च रक्तप्रकोपश्च न च वापि मवागदः ॥२६॥ यवाभावे यवा-
२८ नद्यान्मकुष्ठं तैलसंयुतं भोजने तुरंगाणां परं पुष्टिमभीप्सिता ॥२७॥
मकुष्ठं भोजनाह्वा जीवृषिं गकृत्यलोलकी ॥ तस्मादपरमेयत्नेनैव रोग-
समन्वितं ॥२८॥ अलाभे तु मकुष्ठानां मकुष्ठादेया विवेकिभिः सतैलास्तुवदा-
तव्याः पुष्टिसत्वविवर्द्धनाः ॥२९॥ एक पुष्टिकरः प्रोक्तो हरितः सूरणकोद्र-
वे ॥ नान्यया तस्य भावेन तु समो भवति मर्हति ॥३०॥ नान्यदन्नं च संप्रोक्ते वा-
जिनां पुष्टिदं परं ॥ मद्गाणं चैकतत्तनस्यैवेदेषवत्पुत्तनसमे ॥३१॥ सूत्राभावे
यदा तत्रैवं हृते वाप्यथवा यवः ॥ सन्तिस्यात्राय मासं च पुष्पपर्वे वाजिनां सदा वि

वि· १५ 15

यत्नास्थानस्थमाश्वनिमृदालवणवर्जिते ॥ किंतस्य तस्य दानेन मस्यदा
नेनभ्यते ॥ २४ ॥ तस्याभावे यशुक्लं वर्द्धि वायस्य तु वाजिनः दिवानिशितथा
रणेपस्वस्थयानेनिस्तुकर्याने वापि वाजिनोज्ञेयाय यथा तस्य च रालप्या न
स्यात्सर्वेषु यत्नेन मत्क्रामस्य चारयेद्धय ॥ २५ ॥ यथः स्वटद्र तः सर्वेवाणीवा
हृनिभोजने ॥ अश्वापिहितघाकुर्या ॥ घ घा विश्वकुंचवंगानिद्रि ॥ २६ ॥ अश्वरो
ज्यार्थेमधुषमृथ मत्स्वाहार्थेविशेषतः विन्न वायस्य रक्षार्थे दशिद्रस्य
विशेषतः ॥ २७ ॥ वसंतसमये प्राप्ते वाहयेत मतनेहयान ॥ मानिं वलवर्णेद
यान्नेभ्योतिनं विशिषतः ॥ २८ ॥ सर्वत्रसेभवेद्रोज्यनेलवायदि वाहृतेनो
देमा कारणेषोकेसद्वीरेनिवमश्रुत ॥ २९ ॥ वसंतसमये चवणेसेतिष्ठति व
यते ॥ तस्योत्माहृत्रणस्योत आलस्यातिस्त्र जायते ॥ ३० ॥ ततो मेदाग्निनाविष्टा

रोगमार्गी प्रजायते तस्मात्सर्वप्रयत्नेन वमनेनैवाहरयेद्वपं ॥८१॥ ग्रीष्मका
ले च संप्राप्ते हविर्भोज्यं प्रशस्यते ॥ वाद्भिर्नमिहिमसर्वेषां घर्मनाशप्रशांतये
॥८२॥ हृतयानं विशेषेण सह्यपानानिवंथने ॥ वर्कश्चावप्रगावेषु ॥ ग्रासेवा
हृतसेयुते ॥८३ हविर्भावेप्रदानन्यं ॥ तुरेगाय वहृतासने कुटकायस्य मेध्य
स्यामसर्वदोषप्रशांतये ॥८४ तावन्तसयमस्यकर्यदिचार्यैकर्णनियः रूप
स्य नुग्रहेनित्यं भवतेतस्य वाजिना ॥८५॥ निरोगाः पुष्टिसंयुक्ताः प्रकर्षां
त्वाद्रसंयुताः सदाताभ्रमिष्येरत्ये भूमिमार्गे कृयात्मा ॥८६॥ इति नवुल्ल
कृते स्वचिकित्सितेऋतुचर्याध्यायोद्दशमः ॥१०॥ कासश्वासक्षमालस्यवा
तपित्तकफोद्भवा रोगानश्यन्तनश्यन्ति शंसितयते हृघ्यान ॥ १ पिप्पली सैंधव
सारे निबोलंगगुरुजातिविंते ॥ गुलिकासप्तनमस्य तन महारोगविनाशनं ॥२॥ इति

वि-
२५
15

वेदनतोयानिमिनयामृत्वाजिनां नश्यपकर्म्माणियुक्तानिनस्पेयित्रप्रशं
नये ॥ ३ ॥ मद्वीकायारसशोष्ययवषारविमिश्रितेन नश्येदत्रयययसंयेन हृयरो
जविनाशने ॥ २ ॥ शर्क्करामाहिकसारे पायेतरसमंशने नश्येशरदनुशानो।
जायतेव्याधिनाशने ॥ ५ ॥ वाचयेकरणोकुष्ठंशुंठीचकोमदिका ॥ गुडेनशीनाद
केनोयं ॥ शीतेन नश्येयायमेचकम ॥ ६ ॥ गुडचकोमदीमाली मिश्रतां कृपवारि
ण ॥ नस्याद्द्राक्षावरास्थानो शिशिवेसर्वदाम्लनाश ॥ श्रमयाचेमहानस्यं ॥ स
र्वरोगविनाशने केवलेकटतैलेवा गोमूत्रेणविरेचयत ॥ ५ ॥ महागुणकरं
प्रोक्तं सर्वरोगविनाशने ॥ मलेचवायुशोगोभ्यो ॥ नमस्मूलेयथागमे ॥ रोग
विनाशायेक्तिन्ये ॥ मुखवल्लवशोभने ॥ पुत्रकेहिकटुतैलेनसप्तायस्यहिवाजि
नो २ पिप्पलीमिश्रतायेन नन्मूलेसलिलेनच नस्यंयकं तियेप्यान सते।

षाय कृतेन वलं ॥ २ ॥ नस्थं स्त्रियं तथा स्तदान्ति केचमयूरे तथा चनर्थवाजि
ने लक्षणे तथा चापि विकीर्णे ततः ॥ ३ ॥ देयेवाताधिके स्त्रियं स्तदेती स्नेणकफाधि
के मयूरे चैव पिण्डाशैलेसरंगेमम स्योपि वि ॥ ४ ॥ सहिदेवाभ्यासमाणनुश्रेष्ठत
न्नस्य समस्यमन्ये शृङ्गानमध्यमेन षषट्विशान्मान तथाधिके ॥ ५ ॥ नस्याने वाजि
नो रक्तः यथाङश्रेष्ठ जायते नस्यदानान्नप्रवतन्त्र विनाशमधिगच्छति ॥ ६ ॥ दा
डिमपुष्परसेनेलाप्रेस्थितद्वीक्षपालत्या शी नोदकेनसंयुक्ते रसं रक्तो विना
शनेः ॥ ७ ॥ यानकीपुष्करं गोधुकुसुमे सिन्दुवारके नाशेनयतिनस्यानिरक्तेङ्दु
ष्टमभेजलेः ॥ ८ ॥ यानकीगडकीचेवगोमूत्रे लवणेन या नस्येपदन्तेकफेकृति
नमः स्त्र्यौ दपेनमाः ॥ ९ ॥ स्पृष्टोहृतेचषट्दयाराजमासारेनचैवच ॥ यानगोमवि
नाशायनस्यामेनन्यमायये तः ॥ १० ॥ माहिके माक्षराम्मिश्रे चेदनेकेसराणि च

वि
१६
16

नस्मोयेवाविष्णोस्तुचः पितृनामाकूरःपरः ॥ २४ ॥ गृह्वीश्चेदिम्लाच्चनग
तेग्वेनसर्वयामसवियानेननस्मोयेवाविष्णोदेमकारक ॥ २५ ॥ स्वभयाशाखि
नीयाछवलालाह्लामतावरी सत्रियानेकफाप्तिकेनस्यसतेसख्याव
वर्द्ध ॥ २६ ॥ कुंकुमेसहृतेचवमस्यचशिनसार्घ्याः सात्रियानेसपित्रेननस्यः
स्यादीवरदेक ॥ २७ ॥ हृतिनकुलहृतेस्वचिकित्सितेनस्याख्यायस्त्रेकाद ॥
शाम ॥ कट्वावजपेनीचम्रमरीसस्यायनावचाहनमवापिंडोघाजि
नामयभिष्टकृत ॥ ठलाघानग्रीमूखकाकतेचमातावरीमाद्विकसेपु
माचसितात्विनावाजिनिपितेपुकेपिंडत्रसस्यस्याविलेहिनायमम्ला
गुहूवीमरमाविशालाख्याग्नीचताचीवशिपिंडराषःवानापिकेश्वैषवदनि
त्रमावातप्रणाघायवलोचष्टे ॥ २८ ॥ श्वेमीमननामोदेहकचनेचस्यामावचा

हिंगुग्रन्थि च पुष्टिः कफपत्रणामायविनिर्मितोयं पिंडः प्रसिद्धोऽश्वसमावह
स्य ॥ ८ ॥ माहिषं केसयेयं वमुस्ता गोमूत्रं च हरीतकी समनागेनापिंडोयं स्मृतोव
ह्निप्रदीपन ॥ ५ ॥ वाकालीकेनकीडादाघार्करामपूयष्टिकादत्तो घृतप्रतः
पिंडो पुष्टिं नयति वाजिनः ॥ ६ ॥ मूलानि द्वीणा स्पचाश्वस्य पिंडोयं वलवर्द्धनो मस्य
मासेन समयुक्तं मांसमर्पणं हृतनस्तं ॥ ७ ॥ चूर्णं मिष्टदधि पीतं स्वदावत्सरगोभवे
त ॥ प्रतिसहृदो पिवङ्गोपियघाघृत सन्यकार्षिका ॥ ८ ॥ मेथिका धानकी काली (
मावेणीवीजपूरकः पिंडो दत्तो वराश्वानां तेजोवृद्धिकरः पर ॥ ९ ॥ कट्फलामयमूले
मिश्रं याञ्चीलो पूगुडान्विमं तेयं पिंडप्रदानेन वाजिनां अश्व वर्द्धितेः ॥ १० ॥ त्रिफला
कटुकामस्ता पिंडोगेवमाचित्रकं ॥ तदानस्यसमेतानां वाजिनां पिंडमानकृत
॥ ११ ॥ वचाविदालिनाकुंचमहूतदारभागतः पिंडदत्तो विकुर्वंति वाजिनश्वा

पि° १८ वमोचनं ॥ ३ ॥ जंबीरे फलनीयं च त्वचा किंजल्कमेव च हत्वा श्रोत्रं वा घरस्यानो
पिंडो ये रक्तनाशनः ॥ ३ ॥ तमालपुष्करं रोध्रं मध्यामार्गं सविंकुकं पयस्यां पिंडमेत त
ङि वासुका यवक्षारं प्रणाशनं ॥ ४ ॥ आरनाल प्रतिसंपाय परमुपनेय फलिका पाले पिंडोद
17 न्नोरूयेदश्रो हृति चाश्च चजेभिकां ॥ ५ ॥ वडरलेवचा मिश्रं तथा दर्भरसान्विते पि
डुदत्ते च हत्वाश्च कमयेयं हृणां द्रवे ॥ ६ ॥ लक्षीं नीरं समर्पूरं कृपोदकं विभावि
ते पिंडो ये हृतिमस्मस्यानुरः ॥ मस्यानुकमीरवणन ॥ ७ ॥ मिनाकर्षे रक्षुधेयमेला
वत्रजसंयुते अग्निदाघेनयुक्तानां पिंडो ये वाजिनां स्मृतः ॥ ८ ॥ पीषदाव श्रनत्या
नाम्ना रनालशूलेयनानमाक्कादिक्किति पिंडेन वाजिनः सौख्यकारिकः ॥ ९ ॥ डलम
वाताहितानां च वाजिनां पुष्टिवर्द्धनः पिंडो मुत्रसतैलेन लघानेनजलेन च ॥ १० ॥
महाहृते चवकप्रे रेमाषी ॥ राकुग्यमेवच येचनाम्यकरः श्रोक्तः पिंडो ये सर्वदःस

दा॥ २॥ गोचना वर्व्वरी धित्रीत घामहीजपरिवः गुल्मेत्र प्रमेयत्वा स्रगुल्मो
येगदयोद्गवृन॥ ४॥ मरुदेववचाकुष्ठं वारुणी चेंद्रवारुणी हंति श्वासंज
रस्थित्रे वाजिनामपूनामहे॥ २२॥ उडंववेपलं मामा मैकं करमाहिषं दधि हयस्य
पीतदग्धस्य करोति परमं सुखं॥ २८॥ विभीतकं त्रियं गुच स्वर्जिकालवणेन
१ या कामदोषशमनं पिंडमासृष्ट्रभास्यते॥ न त्र्कैकटकबृहतीं च सैंधवं सालाथि
नं पिंडोयं विहसारोयो वाजिनां सप्रकीर्त्तितः २४॥ सोवर्द्धं लेहरिद्राचपि
प्पली चेंद्रवारुणीमत्रवृतंके प्रसेमेनि पिंडोयं नरमस्य च॥ २५॥ पिंडंभाकयवा
नौं द्रा॥ मल्लानेकमलेवकं चन्नमत्रेण पिंडोयं वाजिनां रक्तनाशनः॥ ३॥ प्र
भयायष्टिकासपमादेवदाहयगंधिकाप्रीषोरक्तसंमिश्रोमचसैंनवाजिनः पि
॥ २४॥ पटोलयातकीकल्मायष्टिकाधिरिकर्णिका रक्ता पिकेष्यनेपिंडं कुरुतेरक्त

सेव्यतायें ॥ ४ ॥ हविर्द्रुगयसंयुक्तं गोधकेगुडतैलवं पिंडिकोमेनियुक्तानां स
दाम्यानो भृगास्यते ॥ ५ ॥ अन्नमेपी पत्रंकेलिवेन्यगोयकलकान्विते अन्नेसाद
भृमेशंतिंपीडेयेवाजिनासदा ॥ ६ ॥ चएं: कमिभिरन्यर्घपदावाजीभ्रयीअ
नेनदापिंडेभ्रदानव्यं ॥ नत्रेविंद्रययैः समे ॥ ७ ॥ यत्रकेलिडवार्चवसमेवाचा
स्रुसंयुते ॥ मासेहइक्षाग्रशातंलिपिंडोयेलबुमः सकूलं ॥ ८ ॥ सेयवेसलकान्नारं
विंडगालिमधूनचाशासपीडाभिमनस्यपिंडोस्वस्यप्रमास्यते ॥ ९ ॥ डनिनकुल ॥
॥ कुलेस्वचिकित्मेनेपिंडाध्यायो द्वादशमः ॥ ॥ ॐ जस्याद्वेत थास्थानोत्नीदृशोष
प्रणम्यानेयानकीकेसरेंकुंकुंकुसुभकुंकुमंमले ॥ दाडिमेसानलाज्ञात्वाय
लमात्राणिसेयूरुन हन्नव्यनदानवांददयाहृानानितेहृये ॥ जायतेसर्व
सुहागश्रुतिग्राणिलिगामयः ॥ प्रारनालेवचाकुष्टंपिंगलानिसिकापिनेहृतेड

55

पभिर्यष्ट्याहृतेन मध्वक्तपित्तव्याधिविनाशने हृद्विद्रायसेयु तेगंधके च समः
शिला ॥६॥ क्वाथयेत्त्र्यवेनीतेन नवगुणेन हृतेनवा अभ्यंगे वा नस्यपाने सयुरा
त्रेणवानिनीना ॥ पंकेहृमिसेत्नयंजानितत्योदसभवाचहृकुमाक्षिकेनिवयत्रा
णेन खेयगुडलमेव च ॥ ॥ पभिः यष्टिहृतेन वाजीसन्यात्हृद्रोगनाशने ॥ ॥ निन
कुलकृतेस्वचिविकिर्मितेहृतनाथ्यापत्रयोदश ॥ ३ ॥ भूधराजं विशालाच
पाठाचैव पुनर्नवा विडंगं गुरुचिलोद्रं सैंधवं तमरंतथा ॥ ॥ पनानि समभा
गानि क्वाथयेत्लयकाविषणे तेनांशे गंसमाहाययलस्यभूयनस्यच ॥ पत
त्निसिद्धार्थकेनात्क्वाथयेत्सर्ववाजिनां कायाग्निश्च वर्द्धन्यात्सुनीरोगत्वेच जायते
॥ ३ ॥ हल्लामयूककयत्राणिकेसरैल्लवणेन था पभिःकाथयहृतः सर्वेवातपित्त
विनाशनः ६ पटोलेमादकेसारंशार्करामिमितसर्षपा ॥ कुमारी शाल्मलीवा

चि॰
१५
19

णी त्रपुसीयफलनीलयाथ ॥ ४ ॥ कथयित्वा जलं कोष्णमेनं रत्नैर्विचक्षणैः त्रि
भागमेषमादाय नलोदयछ्यपस्य च ॥ ५ ॥ प्रकारेण निततो नस्यापेन्न स्याछ्य
गनस्य च ॥ ६ ॥ प्रक्रुजे मासयाद न्नेकृत्ते च पुनर्नवे ॥ ७ ॥ पंचविंशादिने यावत्
घ्राणलिप्तेत्रे मनेयथा श्रुटीरूरीनकीयाद ध्राणी मुत्ताशिरालिका ॥ ८ ॥ हरि
द्राद्वयमेतयुक्ते रुचिनालेमतः शिलेशि छत्रिभागशेषोये पानाकृन्याना
त्रिवात्रिके ॥ ९ ॥ सेत्रिपातनशेषेणापिवतः पलमाषवे ॥ १० ॥ नस्तरेवेक्षरेपत्रे म
षित्वा नवविभीनके ॥ ११ ॥ छत्नारूवह्नेनः सस्नेनथाकायागिवीपनः ॥ १२ ॥ कुमा
रीशाल्मलीपाकनमे जिह्वावेद्रवारूणी ॥ १३ ॥ काकोलीसमभागानिकाथय
त्वायवाशिणापलछयप्रमाणेन ततः पीतेन वाजिनो ॥ १४ ॥ नाशयेन सवा
लानरोगान मूत्ररोधं च कृन्तशः पः पात्रे माहिके काने सोर्वबलयुना

१५

नुषा ॥ ३४ क्काथाद्दत्तमोसेनन त्यानाजाग्रनेहृदय ॥ ष्वनीष्ठामिंहवर्ष्टाभः
स्त्रिगयमासमनुयमी ॥ ३४ ॥ श्रीघ्रमार्गभ्रयानाच सर्वरोगविवर्जितः शेफालिका
कूल्लान्नन्नी वेणुकासिंधुवारिका ॥ ३५ ॥ पषक्काथकृतः सम्यक् कमनाशकरः
परः मातुलंगस्य वीजानि नावनीस्वितमघंया ॥ ३६ ॥ इंसीरपुष्पकं ब्राह्मी लक्ष्म
णाथ श्रनन गक्काथो येस्मं ठिच्चूर्णेन भावितः स्वननाशनः ॥ ३७ ॥ प्रकरोति य
था वीजे सर्वधेवमस्वोदये वारुणमात्वकेगोडीश्रीनडीवीजस्मरको ॥ ३ ॥ कृमि
भेद विनाशाय क्काथोयं निरुजावरुः अस्य गेयाचूर्तं तैलेद्र विषघ्नस्य वा
जिनः ॥ ४१ ॥ जायते विषनाशाय सर्वरोगविनाशयेत ॥ समसेषत्रनिष्ठायें श्रं
गदो विषनाशनः ॥ ४२ ॥ एथकृयथकविजोगेन ॥ कीर्तिपिन्वास्मितः परे त्रिवि
॥ ये कीर्तितेप्राज्ञे विंषे विषमसेवच ॥ ४३ ॥ स्थावरं जंगमे चोक्तं तत्तीयं। कत्रिमेविषे ॥

चि॰ २
२०

यच्चास्थिरे ममस्थानि कदाचिन्न रगोद्गमः ॥ २२ ॥ तदा कार्यं विधानञ्जैर्गरलस्य
प्रोषोननः केसनैपद्मकेनालेसौवर्णीवदवीयलेत् ॥ २३ ॥ तत्र मिश्रेहृदयेदन्नं
विषनाशाकरेयरं सौवर्णीसंडवारेचनागवल्लीदलेन तथा ॥ २४ ॥ विषार्त्तस्य
सर्वे मिश्रेमवृत्तेन स्यात्सुखी ह्ययाः अश्वगंधामहाश्वपामा हृतमिश्रायनेनि
शा ॥ २५ ॥ विषरोहेद्धरेद्राशुश्चकरोतिमहास्तवे कुंकमकेसरसंयुक्तं घृतम
ध्येनचाप्यथक ॥ २६ ॥ नतदाग्नान्ताममर्वस्यविषेनाशायनेप्रवेयलेकेको
लिकामर्लेसौवर्णी हृतमिश्रन ॥ २७ ॥ विषनाशकरोत्याश्चनस्यदानेनप्रया
जितेकौसेभकेसरेलानामाक्षिकेणाविमिश्रते ॥ २८ ॥ कतकस्यविषस्याश्चना
शमेतीननीश्रते ॥ २९ ॥ केनकीमालनोमर्लेयत्कावस्यरसेनथा अश्वानेनाश
यत्याशुविषकुमयश्चासच ॥ ३० ॥ इति नकुलकृतेश्वचिकित्सिते विषचिकित्साये
॥ चतुर्दशोध्यायः ॥ १४ ॥ ॥

२